

Ranka Gašić

*Serbian Freemasons as a Social Group Between Two World Wars**Summary*

As in other countries, Freemasonry was an organization of social elite in Serbia between two world wars. The results of this analysis show that the members were almost solely urban dwellers, originating mainly from more developed regions in the eastern part of then Yugoslavia (Belgrade, Vojvodina and Serbia). Generation born at the end of the 19th century dominated among the membership. In addition, most of them held university degrees, were mainly active in business, education, medicine and industry, while the number of military personnel was negligible. They have been largely educated in the country, although the number of those educated abroad was considerable. The analysis has shown that the principle of religious and national tolerance has not always been consistently implemented, and that there were considerable differences among them in ideological and political views, although the ideology of integral Yugoslavianism and Western-type democracy predominated. Their social engagement was notable and, actually, much greater than political. The author also shows how numerous widespread prejudices, such as those about their alleged atheism and protectionism, cannot be substantiated by scientific research for the time being. A large number of those who withdrew from this organization seriously dispute the thesis about secrecy, most often quoted as an argument by its opponents.

Зоран Јањковић

УДК 332.22(49+.113)“18/19”

О ширењу земљопоседа војвођанских Немаца између два светска рата

АПСТРАКТ: Рад на основу литературе и архивске грађе приказује ширење земљопоседа Немаца у Војводини између два светска рата раскривајући о тези њихових „националних кругова” да су фолксдојчери, наводно њихови кували земљу фолксдојчери, уз финансијску помоћ из Хитлеровог Рајха.

Између два светска рата, посебно тридесетих година, у „националним круговима” у Војводини¹ владала је психоза националне угрожености која је добрим делом имала корена у лошијем економском стању југословенског живља у односу на „анационални елемент”, тј. на припаднике националних мањина, Мађара и, пре свега, Немаца.² Неки су ишли чак толико далеко да су тврдили да је после двадесетак година постојања југословенске државе Војводина мање српска него што је то била двадесет година раније.³ Такво стање је објашњавано, с једне стране, учмалошћу у коју је српски живаљ запао после уједињења,⁴ а, с друге, већом марљивошћу, штедљивошћу, бољом организованашћу и вишим нивоом културног и економског развоја националних мањина у односу на домаће српско становништво, а поготово у односу на новонасељене колонисте из пасивних крајева.⁵

За посебно опасног економског конкурента сматране су Швабе. Примећено је да где год живе заједно са Србима они просперирају, док Срби, напротив, пропадају.⁶ Један анонимни дописник се председнику владе Милану

1 Под Војводином ћемо у овом раду углавном подразумевати територију данашње Аутономне Покрајине Војводине, која, наравно, у међуратној Југославији није у том виду постојала као засебна административна област.

2 Архив Југославије (даље: АЈ), Ф 66, 72/195.

3 Тако, на пример, командант I армијске области 1940. (Архив Војноисторијског института (даље: АВИИ), поп. 17. к. 32, ф. 1, д. 40.) Исто тако директор Народног позоришта Дунавске бановине. (Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), 14530-II 12/2).

4 АЈ, Ф 80, 52/239.

5 АЈ, Ф 66, 71/195; Бранислав Глигоријевић, „О настави на језицима народности у Војводини 1919-1929”, *Зборник Мајнице српске за историју*, 5, 1972, стр. 82.

Стојадиновићу 1938. жалио да Војводина лагано „постаје швапска”.⁷ Оваква психоза је подгрејавана војним и политичким јачањем Хитлеровог Трећег рајха и његовим све виднијим утицајем на југословенске Немце. Јавила се и сумња да се немачки земљопосед шири на рачун поседа других националности, а пре свега Срба, захваљујући тајној финансијској помоћи из Немачке.⁸ Министар Коршоце је добио информацију из наводно поверљивих извора да су југословенски Немци преко Франца Нојхаузена (Franz Neuhausen), вође подружнице нацистичке странке за Југославију, добили више од 300 милиона динара за систематску куповину земље.⁹ Такве тврдње су нашле пут и у послератну југословенску историографију¹⁰, али никад нису документовано доказане.¹¹ Ми ћемо у овом раду покушати да осветлимо колико је било истине у вестима о наводно великој финансијској помоћи из Рајха војвођанским Швабама при куповини земље, без претензија да дамо дефинитивне и непобитне судове, који, уосталом, због непотпуне очуваности пре свега немачких извора, вероватно никад неће ни бити могући.¹²

Литература о немачком економском продору на југоисток Европе како за двадесете тако и за тридесете године, када се ово привредно продирање нарочито интензивира, изузетно је богата.¹³ Сви ови радови по правилу једва да помињу фолксдојчере, а о њиховом набављању земљишта практично нема ни речи. Узрок томе може бити недостатак извора или релативно невелика важност тог питања у укупним економским односима две земље. По свему судећи, оба узрока су утицала на запостављеност тог питања у историографији.

6 АЈ, Ф 37, 58/371.

7 *Исџо*.

8 АВИИ, поп. 17, к. 76, ф. 2, д. 23; АЈ, Ф 37, 58/371.

9 Душан Бибер, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Qubqana 1966, стр. 203.

10 Шандор Месарош, *Мађари у Војводини 1929–1941*, Нови Сад 1989, стр. 156.

11 Бибер, н.д., 386; Никола Гаћеша, „Немци у аграрној реформи и власништву обрадивог земљишта у Војводини 1919–1941”, у Никола Л. Гаћеша, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад 1995, стр. 301.

12 Hans-Paul Höpflner, *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*, Frankfurt a.M., Bern 1983, стр. 303.

13 Höpflner, n.d.; Andrej Mitrović, „Ergänzungswirtschaft u Vajmarskoj Republici”, *ЈИЧ*, 3–4, 1997; исти, „Немачки привредни простор и југоисточна Европа 1933”, *Историјски часопис*, XXI/1974; исти, „Нацистичка идеја великог привредног простора и југоисточна Европа, 1940”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. XI–I/1970; исти, „Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropa-politik”, *Balkanica*, VIII, 1973; Душан Лукач, *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе*, I, 1933–1936, Београд 1982, стр. 107–08, 114–120, 325–350; исто, II, 1937–1941, стр. 33–40; Милан Д. Ристовић, *Немачки нови поредак и југоисточна Европа 1940/41–1944/45. Планови о будућности и пракса*, Београд 1991, стр. 10–22; Вук Винавер, *Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1919–1934*, Београд 1987; Андреј Митровић, „Ergänzungswirtschaft: Theory of an Integrated Economic Area of the Third Reich and Southeast Europe (1933–1941)”; Leposava Cvijetić, „The Ambitions and Plans of the Third Reich with Regard to the Integration of Yugoslavia into its so-called Grosswirtschaftsraum”, Wolfgang Schumann, „Aspekte und Hintergründe der Handels- und Wirtschaftspolitik Hitler-Deutschland gegenüber Jugoslawien”; Hans-Jürgen Schröder, „Südosteuropa als „Informal Empire” NS-Deutschlands: das Beispiel Jugoslawiens”; Enzo Colotti, „Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dell'aggressione nazista alla Jugoslavia”; Zdenka Šimončić, „The Influence of German Trade Policy on Economic Development in Croatia in the Period from the Great Depression to the Second World War”, све у: *Тхе Тхирд Реицх анд Цугославија 1933–1945*, Белграде 1977.

С друге стране, ширење немачког земљопоседа је био и те како озбиљан проблем за југословенске власти, баш као што је и уредба о ограничењу промета некретнина у пограничном појасу од 50 km, коју је влада донела да би онемогућила прелазак земље из словенских у руке националних мањина, била озбиљан проблем за фолксдојчере.¹⁴

Забринутост југословенских владајућих кругова због тога што Швабе доста купују земљу у време све већег економског везивања Југославије за Трећи Рајх имала је колико реалне, толико и психолошке узроке, који су, наравно, били повезани са стварним. Ми се нећемо бавити већ поменути реалним узроцима, који су утицали на то да меродавни југословенски кругови и јавност са забринутошћу прате ширење немачког земљопоседа, већ самим његовим ширењем, а с намером да покушамо да одредимо праве размере тог ширења и његов значај у историјској перспективи и тадашњем и историјском контексту.

Немци су се на просторе Војводине досељавали углавном у XVIII веку и првих деценија XIX века. На готово опустеле територије тек ослобођене од Турака, бечки двор је желео да насели ваљане немачке сељаке, пре свега да би се повећали државни приходи.¹⁵ Политички разлози су били тек другоразредни, и у сваком случају су били уперени против Мађара, а не против Срба.¹⁶ При том су некад Срби били исељавани у корист Немаца које је Двор хтео да насели пре свега уз обале Дунава и Тисе.¹⁷ Некад, кад куће за њих не би још биле готове, колонисти су смештани у српске куће¹⁸, што је у неким случајевима ерар Србима плаћао.¹⁹ Осим тога, некад су Срби морали да изграде куће за Немце,²⁰ а Швабе су добиле и разне привредне и пореске олакшице, што им је омогућило бржи напредак.²¹ Сличне олакшице су при насељавању понекад добијали и припадници других народа, па и Срби.²² Оно што је, међутим, битно разликовало Немце од колониста других националности била је чињеница да су Швабе биле махом слободни сељаци, док су припадници других народа углав-

14 Уредба је донета на захтев словеначке јавности 1936, да би у фебруару 1938. њена важност била проширена и на подручју апелационих судова у Загребу и Новом Саду. Немци су одмах почели снажну акцију за укидање уредбе, у чему су имали и подршку немачке амбасаде у Београду. (Biber, n.d., 203–206.)

15 Andreas Dammang, *Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka*, Novi Sad 1931, стр. 10.

16 *Исџо*; Erik Roth, *Die planmäßige Siedlungen im Deutsch-Banater Militärrenzbezirk 1765–1821*, München 1988, стр. 27.

17 *Исто*, 45; Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад 1968, стр. 14; Славко Станић, „Швабе у Војводини”, *Летопис Мајнице српске*, књ. 330, св. 1–2 октобар–новембар 1931, стр. 116; *Историја српског народа*, књ. IV, том 1, (даље: ИСН) Београд 1982, стр. 214.

18 Соња Јордан, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967, стр. 90.

19 Felix Milleker, *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, Bd. I, Budapest 1886, стр. 209.

20 Felix Milleker, *Die Besiedlung der Banater Militärrenz*, Bela Crkva 1926, стр. 11; *Исто*, *Geschichte der Banater Militärrenz 1764–1873*, Панчево 1925, стр. 92.

21 Dammang, nd. 21–22, 34–35.

22 Milleker, *Geschichte der Banater Militärrenz* 15; *Исџо*, *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, 90; Rudolf Steger, *Бела Црква у XVIII и XIX веку. Коморски и војно-граничарски период*, Нови Сад, Бела Црква 1986, стр. 21; Лазар Ђелап, „Прилог проучавању Војводине крајем XVIII века”, *Зборник за друштвене науке Мајнице српске*, 29, 1961, стр. 80, 86.

ном били кметови.²³ То и знатно више ниво пољопривредно-техничких знања омогућили су им да се у року од стотинак година брже економски подигну по комшије других народности.

Повластице при насељавању и слобода су, међутим, били само предуслови да Швабе потпуно развију своје чувене особине: марљивост и штедљивост. Њих су с правом запазили како немачки тако и мађарски и српски аутори.²⁴ Штавише те особине им нису оспоравали ни ненаклоњени посматрачи.²⁵ Шваба је био урођени материјалиста и све његове активности су биле подређене поштену економском напретку. Његова глад за земљом је била незасита, а извирала је колико из жеље да се обезбеди сопствена породица, толико и из жеље за друштвеним угледом који је поседовање земље доносило.²⁶ Зато су Швабе биле спремне и да претплате земљу само да би је добиле у посед, како су то приметили још мађарски аутори у XIX веку.²⁷

Насупрот таквим Немцима, стајали су много непрактичнији, лакоисленији и растрошнији припадници других народа.²⁸ Логична последица такве разлике у менталитету била је и разлика у газдовању, која је за собом повукла и губљење земље Срба, Мађара и других у корист Немаца. Почети тог процеса се примећују још у првој половини XIX века.²⁹ Крајем XIX века инђијски прота Радослав Марковић је писао да сви запажају да у местима где Срби живе измешани са припадницима других народа ти други просперирају, а Срби пропадају.³⁰ То је посебно важило за насеља где су Срби живели помешани с Немцима.³¹ Класични примери тог тихог економског, а затим и етничког немачког истискивања Срба у XIX веку су били Инђија у Срему и Риђица у Бачкој.³² И ту налазимо примере штедљивих и марљивих Шваба и растрошних и не претерано вредних Срба.³³ Ево како је (малобројне преостале) риђичке

Србе описао Југословенски дневник 1933: „Да се види како Срби у Риђици пропадају и дан-данас, и то само зато, што више троше а мање привређују, што нису умешни ни у раду ни у трошењу, што живе без рачуна, без срећености, што не цене динар, што не знају да чувају, што је многим увек суво грло, па волу да га почешће залију са шприцером...”³⁴

Прота Марковић је као један од разлога српског пропадања и немачког напредовања на српску штету видео и то што се Немци не баве политиком и брину само за свој материјални напредак, док се Срби боре за своје политичке слободе и права, а занемарују економију.³⁵ Жртве економске експанзије швапских паора нису били само Срби већ и у Угарској владајући народ – Мађари.³⁶ Нису остали поштеђени ни Румуни.³⁷ Овакво економско јачање је било праћено и одговарајућом снагом немачких штедионица и кредитних задруга које су омогућавале даље ширење швапског земљопоседа.³⁸

Упркос свему томе, пред почетак Првог светског рата, ситуација за Србе није била сасвим црна. Привредно организовање и повећано пољопривредно знање су почели да дају прве резултате.³⁹ Тако је тада било одређених места где су Срби чинили мањину становништва, али су у својим рукама имали већи део земљопоседа, или је проценат земљишта у њиховом власништву знатно надмашивао њихову заступљеност у укупном становништву.⁴⁰

Па ипак, таква појава је у међуратној Југославији била својствена пре свега за Немце, који су, по правилу, имали у свом власништву више земље него што би се то очекивало на основу њихове заступљености у укупном становништву појединих места. То правило није важило само у претежно немачким селима, где је владала међунемачка конкуренција у борби за земљиште, те у појединим местима у која су се Швабе сразмерно недавно доселиле (пре свега у Срему)⁴¹ Није било нимало редак случај да су Немци имали у атарима суседних немачких села више земље него у свом сопственом.⁴² С друге стране, неки

34 *Југословенски дневник*, 20. IX 1933.

35 *Марковић*, н.д., 62; Слично мишљење је изнео и Светозар Матић у једном меморандуму Главном ђенералштабу 1939, којим ћемо се касније позабавити. (АВИИ, поп. 17, к. 92, ф. 1, д. 43.)

36 Тако су по мађарском етнологу М. П. Балогу (Balogh), Мађари изгубили 465 општина, а добили само 261, и то углавном на рачун Словака. Највише су изгубили у корист привредно експанзивних Немаца и биолошки плодних Румуна. (С. А. Macartney, *Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences 1919–1937*, London, New York, Toronto 1937, стр. 34.)

37 Василије Колаковић, „Насеље Овча”, *Годишњак града Београда*, VII, 1960, стр. 122.

38 Године 1915. Немци су у Угарској имали 271 кредитну задругу са капиталом од 249.000 круна, док су Срби имали само 12 задруга са 228.000 круна. Немци су у исто време имали 95 банака, штедионица и пољопривредно-кредитних завода са 5, 214.000 круна, док су Срби имали 5 завода са 1,018.000 круна. По капиталу немачке задруге и штедионице су биле на другом месту у Угарској, а српске на трећем, односно петом. (Ласло Кеваго, „Статистичка испитивања друштвено-економског положаја Јужних Словена у Мађарској почетком XX века”, *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 54, 1969, стр. 40, 53.)

39 *Марковић*, н.д., 15.

40 Такав је случај био у Новом Саду, Србобрану, Ади, Новом Бечеју, Коину, Панчеву, Великом Бечкереку итд. (Кеваго, н.д., 54.)

41 Leopold Egger, *Das Vermögen und Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien*, Sindelfingen 1983, стр. 34–141.

42 *Dammang*, n.d., 59.

23 *Dammang*, n.d., 39; ISN, 214.

24 Душан Поповић, *Срби у Војводини, III*, Нови Сад 1990, стр. 183; Mariann Nagy, „Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities”, у: Laszlo Kontler (ed.), *Pride and Prejudice National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, Budapest 1995, стр. 35; *Радослав Марковић, Православна српска парохија у Инђији крајем 1990*. Сремски Карловци 1902, стр. 15; Станић, н.д., 121; *Dammang*, n.д., 40.

25 Тако, на пример, Миливоје Матић, бивши члан Народне управе за Бачку, Банат и Барању, који каже да Немци „ништа не славе већ само раде и штеде и радом и штедњом све руше.” (АЈ, Ф 37/58/371.) Слично је било мишљење и начелника апатинског среза 1940. (АВИИ, поп. 17, к. 21, ф. 7, д. 23.)

26 *Dammaang*, n.d. 52.

27 *Појовић*, н.д. 184.

28 Nagy, n.d., 42–43; Поповић, н.д., 177; Станић, н.д., 120; *Dammang*, n.d., 59.

29 Славко Гавриловић, „Срем, Банат и Бачка од краја XVIII до средине XIX века”, *Зборник Мајице српске за историју*, 6, 1972, стр. 15; Исти, „Привредне и друштвене прилике у Инђији 1746–1849”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. 6, 1961, стр. 157; ISN, 214.

30 *Марковић*, н.д., 22.

31 *Марковић* каже да свуда у Срему, Бачкој и Банату већ Немци ору у атарима српских села, а да се још није чуло да је Србина заорао у атару неког швапског села. (Исто, 65.)

32 *Марковићево дело у Инђији је постао својеврстан класик. О потискивању Срба из Риђице види: Југословенски дневник*, 17. и 20. IX 1933.

33 *Марковић*, н.д., 34, 64.

Немци су имали у атарима швапских села само 7% земље.⁴³ При том не би требало занемарити ни чињеницу да су они били на трећем месту међу безземљашима, бар у Бачкој, за коју постоје подаци, иако је ту њихов број био сразмерно мањи него код припадника других националности.⁴⁴

После Првог светског рата настале су многобројне друштвене промене, па и измене структуре власништва земље. То је учињено пре свега спровођењем аграрне реформе и колонизације.⁴⁵ Аграрном реформом су пре свега били захваћени велепоседи феудалног племства, које је било претежно мађарско. Немачке општине су такође претрпеле одређене губитке, али Немци као појединци ипак нису били много погођени. Они су изгубили (кад је приватни посед у питању) свега 1,5% земљишта.⁴⁶ Њихови безземљаша су, међутим, остали занемарени при подели земље која се руководила пре свега националним циљевима.⁴⁷

Упркос жељи да се путем аграрне реформе и колонизације „побољша“ национална структура становништва и власника земље, та политика није доживела потпуни успех. Колонисти су насељавани на голу ледину коју су морали сами привести култури, а да за то нису имали потребних финансијских средстава, алата, стоке и других потрепштина. Уз све тешкоће, они су наишли и на одбојност староседелачког становништва, укључујући и српско.⁴⁸ У таквим условима, ненавикли на нове услове живота и без потребних знања, они се нису могли економски такмичити са искусним Швабама. Често, не могавши се прилагодити и стати на ноге, многи су почели да продају земљу и да се селе у градове или у стари крај.⁴⁹ Та тежња је посебно ојачала после велике економске кризе, која је задала последњи ударац неприлагођеним и презадуженим насељеницима,⁵⁰ а и вести о могућој ревизији границе у корист Мађарске, које су се мало-мало шириле. Делимична ревизија у корист Мађарске 1938. и 1940. је додала уверљивост таквим гласинама, које су подстицале заплашене колонисте да продаје своја имања, често далеко испод цене.⁵¹

Један од фактора који су подстицали делове „националног живља“ да продају земљу је била и жеља да се нађе лакше и безбрижније запослење у државној или локалној администрацији, која је у новој држави била углавном

43 Исто

44 Међу Мађарима је било 41,40%, безземљаша, Србима 22,68%, а међу Немцима 18,18%, тј. нешто мање од њиховог процентуалног учешћа у целокупном становништву. (Гаћеша, н.д., 288).

45 О томе види: Миливоје Ерић, *Аграрна реформа у Југославији 1918–1941*, Сарајево 1958, Никола Гаћеша, н.д.; Исти, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад, 1968; Исти, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941*, Нови Сад 1975; Исти; *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1919–1941*, Нови Сад 1972.

46 Damman, n.d., 143.

47 Gaćeša, Nemci... 291–293. Pojedini Nemci su ipak dobili zemlju, ali na albanskoj granici! Ovo je bilo u skladu sa neblagonaklonim stavom jugoslovenskih vlasti prema nacionalnim manjinama. (Macartney, n.d., 427.).

48 *Стенографске белешке Народне скупштинине Краљевине СХС, (даље: СБ НС). Редован сазив за 1921/22. годину*, књ. II, Београд, 1922, стр. 264.

49 АЈ, Ф 37, 70/419.

50 АВИИ, поп. 17, к. 528, ф. 2, д. 10; АЈ, Ф 38, 68/182.

51 АВИИ, поп. 17, к. 21, ф. 1, д. 2.

резервисана за припаднике „државног народа“.⁵² За разлику од Срба, Немци (који су ионако тешко могли добити административне службе) били су спремни да продају своју земљу само у случају највеће нужде.⁵³ Шваба се једног комада земље лако одрицао само ако му је то могућавало да купи бољи или већи.⁵⁴

Вођени својим традиционалним материјализмом, Немци нису пропуштали да искористе економске промене да прошире свој земљопосед.⁵⁵ У томе су им помагале и њихове финансијске институције. Упркос приличном успеху у предратној Угарској, одвојене од сличних установа својих сународника новим границама, њихови почеци у младој држави су били релативно скромни. У Војводини су 1923. биле 143 банке. Од тога је 35 било српских, 41 немачка, док су остале припадале другим народностима. Што се капитала тиче, он је био са 65% концентрисан у српским банкама, које су, наравно, уживале државну потпору, док се у немачким банкама налазио 25% војвођанског капитала.⁵⁶ Будући релативно неискусни, а и без веће могућности за добијање државних кредита, фолксдојчерске банке су избегле да се преко скупих кредита задуже.⁵⁷ Осим тога, Швабе су биле навикле да се за долажење до потребног капитала више ослањају на своју марљивост и штедљивост него на задуживање код банака.⁵⁸

Знатан напредак за немачке финансијске установе је остварен 1927, када је, уз одобрење генералног инспектора Министарства финансија, узет један кредит у иностранству, који је омогућио оснивање Централне пољопривредно-кредитне касе (Zentraldarlehnskasse).⁵⁹ Њена специфичност је била „сток штедња“ која је обавезивала штедише које га прихвате да сваке недеље уплаћују по 5 динара током 5 година. На крају рока од 5 година током кога новац нису могли подизати, штедише су добијале 1.450 уместо уложених 1.300 динара. Већ од 1. јануара 1928. уписивање бар једног стока је постало обавезно за сваког штедишту.⁶⁰ Такав начин пословања, кредити од других завода, а делимично и одређене државне субвенције, омогућили су раст капитала. Осим тога, кредити које је Централна пољопривредно-кредитна задруга давала нису били хипотекарни, тј. нису могли упропастити сељака. Ризик није сносио сељак него локална кредитна задруга.⁶¹ Упркос тешкоћама, немачке кредитне задруге су добро пословале и током велике економске кризе.⁶² Није познато да ли су немачке кредитне установе тада добијале неку помоћ из Немачке, али ако се

52 *СБ НС Краљевине Југославије, Ванредан сазив за 1939. годину*, књ. I, Београд 1939, стр. 702.

53 АВИИ, поп. 17, к. 94, ф. 14, д. 4.

54 АВИИ, поп. 17, к. 24, ф. 3, д. 17.

55 АВИИ, поп. 17, к. 21, ф. 7, д. 23.

56 Горан Николић, *Друштвена обележја немачке националне мањине у периоду 1918–1929. године* (рукопис магистарског рада на Правном факултету), Нови Сад 1992, стр. 116.

57 Damman, n.d., 156.

58 Исто, 157.

59 Исто, 182.

60 Николић, н.д., 161.

61 Damman, n.d., 182.

62 Николић, 166; Извештај о раду Централне пољопривредно-кредитне задруге види у: *Der Genossenschaftler Sonderbeilage des Deutschen Volksblattes*, 22. X 1932.

има на уму огромна тежина економске кризе у Немачкој, таква помоћ, посебно нешто већа изгледа мало вероватна.

По службеним подацима Централног прес-бироа из прве половине тридесетих година, Немци у Југославији су имали више од 60 банака чији је капитал у априлу 1929. године износио више од 100 милиона динара, док су штедни улози износили више од пола милијарде динара.⁶³

Према подацима које је (уз доста муке) 1939. прикупио Светозар Матић, директор Државних железница у пензији, после завршетка економске кризе, стање банака у Бачкој и Банату је изгледало овако:⁶⁴

	акцијски капитал и резерве	улози	укупно	%	%
српске	33 961 606	55 579 238	89 541 238	11,7	41,4
немачке	51 431 179	117 663 283	229 094 461	30,0	21,9
мађарске	17 896 779	46 152 151	64 058 910	8,4	24,4
румунске	4 112 686	6 653 686	10 776 372	1,4	4,3
слов., русин.	1 477 174	8 974 984	10 452 122	1,4	4,3
јеврејске	113 617 635	246 524 024	360 141 679	47,1	1,9

Тај капитал је био концентрисан у 106 финансијских завода, од којих су 22 била српска, 41 немачки, 26 мађарских, 5 румунских, 3 словачко-русинска, а 9 јеврејских. Сви заводи који су у том тренутку били у ликвидацији су били српски. Матић је то објаснио дисциплином Шваба: за време велике економске кризе Срби су, за разлику од Шваба, подлегли паници коју су ширили београдски листови и дигли су своје улоге, те су на тај начин упропастили банке. Док су Немци свој новац концентрисали у својим банкама у Војводини, Срби су свој уложили у Поштанску штедионицу и тако га удаљили из непосредног економског центра и учинили га недоступним привреди. Резултат тога је да су све српске банке у Војводини једва имале капитала колико Вршачка и Панчевачка немачка банка. То је Немцима омогућило да шире свој земљопосед на рачун Срба. Мађари, ослоњени на Јевреје, такође су имали више капитала од Срба. Занимљиво је да Матић нигде не спомиње евентуалну помоћ из иностранства немачким (ни мађарским) новчаним заводима. Осим тога, Немци су у својим рукама имали и све профитабилније занате и добар део индустрије, што је такође јачало њихову економску моћ. У једном елаборату Главног ђенералштаба из 1940. се истиче да Немци у својим рукама држе скоро целокупан узгој и прераду индустријског биља, што је многе преко ноћи обогатило. Каже се и то да новац за систематски откуп земље од Срба и Мађара добијају путем кредита од своје задружне централе, који им омогућавају да земљу плаћају и преко цене. По овој анализи, ти кредити се под повољним условима враћају током више година. Сем тога, у документу се истиче да су Немци

63 АЈ, Ф 335, ф. 80.

64 АВИИ, поп. 17, к. 92, ф. 1, д. 43.

вишегодишњи закупци хиљада хектара земљишта које је практично већ исплаћено, али се због уредбе о ограничењу промета некретнина још није могло укњижити на нове власнике.⁶⁵ Повољни дугорочни кредити се спомињу и у другим документима који се баве том проблематиком.⁶⁶

У једном елаборату команданта I армијске области из 1940. године се такође скреће пажња да је од 760 милиона динара уштеђевина у војвођанским банкама само око 11% у југословенским рукама.⁶⁷ У овом документу се, пак, дискретно скреће пажња да фолксдојчери одржавају везе са иностранством, при чему им неки Југословени служе као параван. Није речено ништа детаљније о тим везама, али изгледа да се, између осталог, алудира и на доток новца из Немачке.⁶⁸ За команданта III армијске области је још 1938. већ сама чињеница што су Швабе економски боље стајале и више плаћале земљу била доказ да су за то добијали новац из иностранства.⁶⁹

За такве тврдње, како смо већ истакли, не постоје непобитни докази. Финансијска моћ и ширење земљопоседа су узимани као најчвршћи докази који су говорили у прилог тој тези. Против убедљивости тврдњи о (знатнијој) новчаној помоћи из Рајха говорило је неколико чињеница. Први и најважнији је недостатак новца, посебно девиза у Хитлеровој Немачкој.⁷⁰ Несташица новца се само делимично могла покрити новчарским жонглирањем Хитлеровог финансијског чаробњака Хјалмара Шахта (Schacht), али се на тај начин нису могле прибавити потребне девизе.⁷¹ Колико су се услед економске кризе и наоружавања које је уследило за време Хитлерове владавине немачке финансијске резерве истањиле, сведочи и податак да су залихе немачке државне ризнице пале са 2.806 милиона РМ у 1930. години на само седамдесетак милиона 1937. године.⁷² Такво стање немачких финансија је било познато и неким меродавним факторима у Југославији.⁷³ Средства која су Немачкој стајала на располагању углавном су улагана у пропагандне активности.⁷⁴ Тако, на пример, у буџету немачког министарства иностраних послова за 1932/1933. уопште није било средства намењених куповини земље.⁷⁵ Ни у осталим сачуваним докумен-

65 АВИИ, поп. 17, к. 26, ф. 3, д. 39.

66 АВИИ, поп. 17, к. 76, ф. 2, д. 32.

67 Ово се углавном слаже са Матићевим подацима. (АВИИ, оп. 17, к. 32, ф. 1, д. 40.)

68 У документу се говори о нацистичкој пропаганди и увозу оружја.

69 АВИИ, поп. 17, к. 76, ф. 2, д. 23.

70 Vinaver, n.d., 231; Лукач, n.d., I, 362.

71 William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, London, Sydney 1976, стр. 324.

72 Лукач, n.d. II, 17.

73 АВИИ, поп. 17, к. 32, ф. 1, д. 12.

74 По подацима италијанске обавештајне службе, 1939–1940. Немачка је за пропаганду у Југославији дала 3 милијарде динара, а од тога су две милијарде биле намењене пропаганди међу фолксдојчерима. (АВИИ, поп. 17, к. 21, ф. 2, д. 24.) Та сума делује прилично претерано, иако је могуће да је однос издатих средстава тачно наведен.

75 Hans-Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938*, Frankfurt/M, Berlin 1968, стр. 672–673.

тима овог министарства нисмо успели да нађемо податке о новчаној помоћи намењеној куповини земљишта у иностранству *Deutsche Stiftung*, која је била једна од најважнијих установа за помагање Немаца у иностранству, није током 1938. године дала ни један једини фенинг за фолксдојчере у целој југоисточној Европи.⁷⁶

Други битан разлог за релативно малу финансијску помоћ југословенским Немцима треба тражити у чињеници да се Југославија није налазила на главном правцу продора немачке спољне политике. Она је, као и остале земље југоисточне Европе, била предвиђена за материјалну базу немачких освајања на Истоку.⁷⁷ У складу с тим и са величином и значењем појединих народних група, распоређивана су и финансијска средства за поједине немачке националне мањине у одређеним земљама.⁷⁸

Погледајмо на крају националну структуру власника земље у Војводини 1938. године, тј. три године пред крај раздобља које нас занима.⁷⁹

Срби	1.210.090 кј	42,38%
Немци	663.572 кј	23,2%
Мађари	403.626 кј	14,12%
Румуни	148.213 кј	5,18%
Словаци	99.581 кј	3,58%
Буњевци	89.213 кј	3,12%
Хрвати	64.148 кј	2,24%
Јевреји	33.215 кј	1,16%
Русини	24.596 кј	0,86%
остали	19.012 кј	0,66%

Из табеле се види да Немци 1938. године нису имали већину земљишта у својим рукама. Није искључено да се наредних година, путем заобилажења забране преноса некретнина, њихов посед још нешто увећао, али тај пораст вероватно није био спектакуларан.⁸⁰ Њихов проценат међу земљовласницима

76 Исто, 685.

77 Види фусноту 13.

78 *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA) главна организација за бригу о фолксдојчерима је од јануара до априла 1936. године издала 600.000 РМ за помоћ Немцима у иностранству. Од тога је Немцима у Пољској било намењено 300.000 РМ, у Чехословачкој 455.000, Јужном Тиролу 200.000, Румунији 300.000, док је за Немце у Мађарској било предвиђено само 30.000. Фолксдојчерима у Југославији је било намењено 40.000 РМ, од којих је до априла било исплаћено 20.000 у РМ, док је још недостајало 20.000 РМ које је требало исплатити у девизама. (Jacobsen, н.д., 671–673.)

79 *Gačeža, Nemci...*, 294–295.

80 Чак и под најповољнијим условима током немачке окупације Србије 1941–1944, када су фолксдојчери у југословенском Банату имали повлашћен положај, који су неки од њих искористили да се обогате имовином својих српских и јеврејских суграђана, немачки земљопосед се увећао за свега 11.000 кј. (Бождар Ивковић, „Неки методи економске политике и привредне пљачке окупатора у Банату 1941–1944”, у: *Војводина 1941. Радови и дискусије са скупа историчара у Суботици 9. и 10. децембра 1966. године*, Нови Сад 1967, стр. 182.

земље одговарао је приближно њиховом уделу у целокупном становништву Војводине.⁸¹ С друге стране, Срби су поседовали више земље него што је одговарало њиховом уделу у становништву, што је свакако била последица аграрне реформе и колонизације.

Из свега изложеног се види да је страх од ширења немачког земљопоседа на рачун „националног” био само делимично оправдан. Повећање немачког удела у поседовању земље у Војводини је била појава дуга бар 100 година. Она је имала узроке у релативно добрим почетним условима које су Швабе добиле при насељавању, вишем нивоу техничког знања, као и у већој марљивости и штедљивости Немаца у односу на припаднике других народности. Између два светска рата томе се прикључила и снажна немачка задржна организација са својим успешним кредитима установама. Захваљујући томе, Немци су могли тридесетих година да купују земљу припадника других народа који су економски пропали или су линијом мањег отпора тражили лакша запослења у државној служби. При том су, наравно, имућнији Немци боље пролазили од сиромашних, али забринуте власти нису обраћале пажњу на ту разлику, тим пре што је сиромашнији Шваба често ипак био богатији од сиромашног не-Немца. Извесно је да је 1927. године добијена одређена финансијска помоћ из Немачке, али за еру највећег куповања земље, тридесетих година, не постоје докази о новчаним прилозима из иностранства за те намене. Објективне околности указују на то да је било мало могућности за обимнију помоћ те врсте у том периоду. Ако је она и стизала, вероватно је била врло скромна, како због ограничене финансијске снаге Хитлерове Немачке, тако и због редоследа приоритета спољне политике Рајха. Будући да је знатан део архивске грађе која се односи на југословенске фолксдојчере страдао за време Другог светског рата, коначан одговор се вероватно никад неће наћи. Међутим, без обзира на то да ли су Швабе добијале новчана средства из Немачке за куповину земље или не, процес њиховог мирног освајања земљишта се мора посматрати у историјској перспективи као процес релативно дугог трајања. Као такав он није могао имати само један узрок.

81 Немци су чинили 20% становништва Бачке и Баната, 30% становништва Барање, а само 14% становништва Срема. (Hans-Ulrich Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918–1978*, Göttingen 1980, стр. 15.)

Zoran Janjetović

*Expansion of Land Estates of Germans Living
in Vojvodina Between Two World Wars*

Summary

The paper discusses the expansion of German land estates in Vojvodina from the mid-19th century until 1941, with special emphasis on the period between two world wars. The author briefly describes facilities provided to Germans upon their settlement, which rendered possible their faster economic growth and expansion of landed estates. Yet, the fact that they were hardworking and thrifty people-characteristics their non-German neighbors largely lacked-is mentioned as the main reason for their economic prosperity. This trend continued between two world wars, with reliance on volksdeutscher cooperatives and banks. Claims that money for purchase of land during the 1930s came from Germany could not be substantiated.

**БАШТИНЕ
HERITAGES**

Љубодраг Димић – Ђорђе Борозан

**Извештаји Министарства
унутрашњих дела о злочину и
терору на Косову, Метохији и
Западној Македонији у првим
месецима 1920.**

Свакодневица живота југословенске државе на простору насељеном српским и албанским становништвом не може се разумети а још мање објаснити без сагледавања размера терора којим су биле испуњене прве послератне године.¹ У

¹ Становништво према вероисповести по попису из 1921. године

округ	православни	муслимани	римокат.	остали	укупно
звечански	19.300	50.200	530	110	70.140
косовски	42.900	124.340	3.670	350	171.280
метохијски	16.250	65.580	8.220	30	90.080
призренски	14.480	78.900	3.360	40	96.790
охридски	44.760	24.000	410	40	69.210

Становништво према језику по попису из 1921. године

округ	српско-хрв.	албански	турски	остали
звечански	29.680	42.280	5.180	2.000
косовски	47.230	108.540	10.620	4.910
метохијски	17.760	70.410	1.430	480
призренски	28.180	57.210	10.680	710
охридски	48.460	11.450	7.500	1.800